

Slobodan Sadžakov

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr. Zorana Đinđića 2, RS-81000 Novi Sad
ssadzakov@yahoo.com

Marxovo nasljeđe i jugoistočna Europa*

Sažetak

Marxove ideje imale su izrazito veliki utjecaj na društvenu i misaonu realnost država jugoistočne Europe, posebno u 20. stoljeću. Te ideje bile su posredovane kako u formi oficijelnog marksizma kao ideološke osnove političko-ekonomskog poretka spomenutih država tako i u radovima mislitelja koji su stvarali u ovom dijelu Europe. U radu ću nastojati ukazati na neke aspekte procesa napuštanja dominantne marksističke paradigme (posebno u razdoblju osamdesetih godina prošlog stoljeća), kao i na konsekvence tog napuštanja u pogledu etabliranja drugačijih filozofskih matrica.

Ključne riječi

Karl Marx, jugoistočna Europa, marksizam, filozofija

1.

Veza između Marxovog idejnog sistema i povijesno-misaone situacije jugoistočne Europe je, u osnovi, dobro poznata i dugotrajna. Ta veza imala je značajne reperkusije na život ovih prostora, odnosno nije bila ograničena samo na intelektualno-akademsku ravan. Iako je pretežna društveno-misaona atmosfera u posljednjih 20 godina bila obilježena odbacivanjem Marxovog djela, čini se da je spomenuti odnos i danas vrijedan preispitivanja, posebno ako se u vidu ima i značajna reaktualizacija Marxove misli koja se u svjetskim razmjerima događa u posljednjih nekoliko godina. U kontekstu naše teme podsjetimo da su, u načelnom smislu, dva posebno bitna razdoblja za društvenost ovih prostora, pa u okviru toga i za sam filozofsko-praktički aspekt. Najprije, može se govoriti o *razdoblju nakon Drugog svjetskog rata* kada je Marxovo učenje postalo temelj oficijelne ideologije na prostorima jugoistočne Europe. Marxove ideje bile su temelj osmišljavanja novog epohalnog pogleda na svijet i shvaćane kao znanstveni orijentir za razumijevanje ekonomskog, političkog, moralnog, pravnog, itd. djelovanja (u okviru toga razumijevanja: klasa, otuđenja, viška vrijednosti, eksploatacije, religije...) kao i praktička smjernica za izmjenu kapitalističkog ustrojstva. Upravo se u zemljama jugoistočne Europe, nekoliko desetljeća nakon pobjede socijalizma u SSSR-u, krenulo u ono što se smatralo realizacijom postavki Marxovog učenja, na tragu poznate teze ovog mislioca da svijet ne treba samo tumačiti već ga treba i mijenjati, odnosno da zbilju treba revolucionirati. Posebno je pitanje, u koje se ovom

*

Rad je nastao kao proširena verzija referata izloženog na simpoziju »Filozofska gibanja na jugoistoku Europe« koji je održan u Cresu, 18.–21. rujna 2011. u sklopu 20. *Dana Frane Petrića*. On se odnosi na tendencije koje se,

u osnovi, mogu uočiti na cjelokupnom prostoru jugoistočne Europe, s obzirom na sličnu povijesnu situaciju. Međutim, prvenstveno je fokusiran na neke aspekte misaone situacije na prostoru bivše Jugoslavije.

prilikom ne može detaljnije ulaziti, zašto je tok povijesti krenuo baš tako da je učenje njemačkog mislioca postalo idejna osnova društvenosti upravo na ovom tlu, a nije to postalo u razvijenijim zemljama zapadne Europe. Ono što se neosporno pokazalo presudnim u pogledu načina realizacije Marxovih ideja jest utjecaj »povijesnog kašnjenja« država ovih prostora, faktički polu-feudalnih u momentu kada je Marxovo učenje idejno »zavladalo« njima.¹ Drugim riječima, evidentno je da je postojala svojevrsna »fatalnost« u pokušaju da se »preskoči« kapitalizam, koji je i s Marxove strane označen kao nužna povijesna faza u razvoju k socijalizmu i komunizmu.² *Drugo razdoblje* je *razdoblje nakon sloma socijalističkih sistema* koji se dogodio krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada dolazi do odbacivanja Marxovog učenja, odnosno do osporavanja njegove utemeljenosti, smislenosti i upotrebljivosti. Etabliranje novog epohalnog koncepta društvenosti, čiju je osnovu predstavljala Marxova misao, donijelo je neizbježno »prljavštinu prakse« i sve ono što realizacija novih ideja inače donosi, kao što je to uostalom bio slučaj i s Francuskom buržoaskom revolucijom. To je proizvelo takvu recepciju Marxovog učenja u okviru koje se podrazumijevalo označavanje ovog autora kao neospornog inspiratora raznovrsnog »povijesnog zla« koje se pri spomenutoj realizaciji događalo. Drugim riječima, »sudbina« Marxovog idejnog sistema bila je dovedena u najtješnju vezu sa »sudbinom« političkih događaja. Jedno od interpretativnih stanovišta isticalo je kao ključnu primjedbu to da je *feler* Marxovog učenja imanentan, te ga na temelju toga *en grosse* odbacivala, uz neizbježno ukazivanje na uzročno-posljedičnu vezu između Marxovih ideja i društvenih strahota, terora, gulaga, itd. Tome suprotstavljeno stanovište građeno je na postavci da se Marx i spomenute pojave prakse itekako mogu razdvojiti, te da se mnogo onoga što je u ime Marxove filozofije činjeno nalazi u disparaciji s njenim temeljnim postavkama.

Spomenuti slom socijalizma krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća i razdoblje odiuma prema Marxu koji je uslijedio, neosporno je iskorišten za bolje upoznavanje s liberalnim nasljeđem, kao i s određenim filozofskim pravicima koje je dominantna marksistička paradigma u zemljama jugoistočne Europe »prepokrivala« u dugom razdoblju. Poslije jenjavanja utjecaja marksizma, sve više je počeo rasti interes filozofa jugoistočne Europe za teoretičare liberalizma i neoliberalizma (Locke, Smith, Mill, Berlin, Hayek, Rawls, itd.).³ U okviru toga, teme koje su postale aktualne u sferi praktičke filozofije primarno su bile vezane za pojmove građanskog društva, ljudskih prava i sl. Filozofi mlađe generacije na prostorima jugoistočne Europe, oslobođeni pritiska obavezujućih filozofskih okvira kakvi su postojali ranije, različito su se razvijali. Dio njih pokazivao je privrženost najboljoj tradiciji kontinentalne filozofije, dok je dio emfatično prihvaćao nova, često pomodna, filozofska stanovišta. Kao načelna odlika ovog razdoblja mogla bi se navesti činjenica velike raznovrsnosti filozofskih utjecaja, odnosno prisutnost značajnog broja filozofskih orijentacija koje koegzistiraju bez nekog dominantnog središta.⁴ Kada je riječ o praktičkoj filozofiji, preuzimanje liberalističkog nasljeđa na ovim prostorima podrazumijevalo je kao svoju značajnu karakteristiku upravo kritiku Marxa i socijalizma (koji su i detektirani kao glavni idejni protivnici). Treba dodati da je u samoj instalaciji nemarksističkih misaonih paradigmi devedesetih godina prošlog stoljeća bilo, po našem mišljenju, i puno simplifikacija, ostrašćenosti i nerazumijevanja, što traje i do današnjih dana.⁵ Posebno je, u ovom kontekstu, signifikantno ponašanje nemalog broja intelektualaca koji su svoju raniju pripadnost marksizmu označili »mladalačkim zabludama«, potpuno mijenjajući stanovište.⁶ Oni filozofi koji nisu drastično

reterirali potpali su, razumljivo, pod veću ili manju »lijevu melankoliju«, što je, u novonastalim okolnostima, podrazumijevalo zauzimanje neke vrste »rezervne pozicije«, korištenje značajno modificirane terminologije i specifični ton analiza.⁷ Ipak, u okviru toga relativno lako se mogla uočiti implicitna »marksističnost« ovih autora.⁸

Kako je i napomenuto ranije, protok vremena značajno je utjecao da se dosta toga promijeni u misaonoj atmosferi »duha vremena«, donijevši i relativiziranje intenziteta odbojnosti prema Marxovu sistemu. Time je, nakon iskustva najprije dogmatiziranja, a potom i drastičnog odbacivanja (koje se može također sagledati kao nešto dogmatično), otvoren prostor za potencijalno balansirani i objektivniji pristup djelu ovog mislioca.

2.

S obzirom na dugotrajnost dominacije marksističke paradigme na prostorima jugoistočne Europe, moglo bi se reći da je na nju oslonjeno filozofsko stvaralaštvo predstavljalo najznačajniju sistematsku tradiciju. Čini se da se prije toga, u razdoblju kraja 19. i početka 20. stoljeća, na ovim prostorima, može govoriti o počecima filozofske obrazovanosti i popularizaciji filozofije. Odre-

1

Za objašnjenje Marxovih ocjena povijesne uloge slavenskih naroda i danas je instruktivan tekst Dimitrija Tucovića, »Marks i Sloveni«, u: D. Tucović, *Izabrani spisi*, SKZ, Beograd 1964., str. 153–160.

2

Usp. K. Marks, F. Engles, *Manifest komunističke partije*, BIGZ, Beograd 1982., str. 8–13.

3

Ovde navodimo nekoliko knjiga koje predstavljaju doprinos posredovanju liberalnih ideja na prostoru jugoistočne Europe: D. Lakićević, B. Stojanović, I. Vujačić, *Teoretičari liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd 2007.; M. Đurković, *Politička misao Dž. S. Mila*, Službeni glasnik, Beograd 2006.; S. Ravnić, *Poredak slobode. Politička misao Johna Stuarta Milla*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001.; R. Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005.; R. Raunić, *Filozofija politike Johna Locka*, Politička kultura, Zagreb 2009.

4

O nekim aspektima navedene situacije u aktualnom filozofskom životu Srbije v.: S. Sadžakov, »Contemporary Serbian Philosophy«, u: M. Küle (ur.), *Philosophy Worldwide: Current Situation*, 3rd ed., FISP–University of Latvia, Riga 2011., str. 85–95; Ž. Lazović, A. Pavković, »Philosophy of South Slavs«, u: E. Craig (ur.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, vol. 9, Routledge, London 1998., str. 48–55.

5

Jedan od tipičnih primjera takvog manira mišljenja predstavlja tekst M. Brdara u ko-

jem se Marxovo djelo svodi na »političku metafiziku« i »mesijanstvo«, uz odbacivanje mogućnosti da se ono, u bitnom smislu, može razdvojiti od onih manifestacija prakse u tzv. realnom socijalizmu koje proturječe samom Marxovom konceptu slobodnijih i pravednijih formi humaniteta. Usp. M. Brdar, »Nasleđe Karla Marksa: politička metafizika, zavedena emancipacija i propala nada«, u: M. Manojlović (ur.), *Marxovo nasljeđe*, Udruženje za filozofiju i društvenu misao, Banja Luka 2008., str. 32–63.

6

Usp. S. Sadžakov, »Gajo Petrović – odgovornost intelektualca«, u: L. Veljak (ur.), *Gajo Petrović – čovjek i filozof*, FF press, Zagreb 2008., str. 110–116.

7

U tom kontekstu posebno su značajne analize Zagorke Golubović u okviru kojih se ova autorica, koristeći specifičnu metodologiju i terminologiju, bavi socijalizmom i postsocijalističkim društvima, staljinizmom i socijalizmom, socio-antropološkim analizama nasljeđa realnog socijalizma, modelima identiteta u postsocijalističkim društvima, stranputicama demokratizacije u postsocijalizmu te autoritarnim nasljedem i razvojem civilnog društva i demokratske političke kulture. Usp. Z. Golubović, *Socijalizam i postsocijalistička društva*, Službeni glasnik, Beograd 2007.

8

Ovde se može dodati i to da su neki od najznačajnijih mislilaca ovih prostora (poput S. Žižeka, L. Veljaka, R. Močnika, itd.) deklarirani marksisti ili veoma bliski Marxovim idejama.

đene specifičnosti u razdoblju dominacije marksističke paradigme vezane su svakako i za bitne karakteristike društvenosti (ovdje mislimo prije svega na političke prilike u Jugoslaviji) koje su se umnogome razlikovale u odnosu na prilike u drugim zemljama istočne Europe. Na to je, kao što je poznato, utjecao prije svega politički razlaz sa SSSR-om, vodećom zemljom socijalističkog bloka, koji se dogodio 1948. godine. To je, pored svih drugih reperkusija, donijelo i veću mogućnost otvaranja tadašnjih filozofskih stvaralaca prema zapadnim tradicijama, a prije svega i znatno veću mogućnost upoznavanja s tada aktualnim tendencijama u okviru tzv. zapadnoeuropskog marksizma.⁹ Posebno mjesto u poslijeratnoj marksističkoj tradiciji ovog podneblja svakako zauzima *praxis-škola* i časopis *Praxis*. Ova škola i časopis nesumnjivo su najviše utjecali da filozofija ovih prostora stekne europsku, pa i svjetsku afirmaciju, kao nikada prije i poslije toga. Praksisovci, na čelu s filozofima Milanom Kangrgom i Gajom Petrovićem, nastojali su pronaći putove da se Marxova misao, shvaćena kao učenje slobode *par excellence*, tumači na drugačiji način u odnosu na ustaljena dogmatsko-simplificistička shvaćanja koja su, prije svega, služila kao potpora tzv. birokratskom socijalizmu. Njihov misaoni napor išao je u pravcu isticanja onoga što su smatrali imanentnim potencijalom Marxovog učenja, uvjereni da to učenje treba biti živa misao, a ne dogma, te da reaktualizacija tih potencijala može biti produktivna u pogledu umnijeg i pravednijeg života.¹⁰ Iz te misaone atmosfere nastala je i tada poznata i često korištena sintagma 'stvaralački marksizam' kojom se trebao naglasiti drugačiji intelektualni naboj i način tumačenja Marxovog djela u odnosu na oficijelno-dogmatizirani marksizam.¹¹ U filozofskom smislu, zasluga praksisovaca ogleda se, između ostalog, i u tome što su ukazali na važnost veze između europske filozofije (posebno klasične njemačke filozofije) i Marxa, kao i na potrebu da se uvaži europsko misaono nasljeđe i tekovine građanske epohe (prije svega, povijesno izboreno stanovište individualnosti, »pravo posebnosti subjekta«).¹² To je, također, podrazumijevalo i otklon od apologije »socijalističkog realizma« tipičnog za tzv. dogmatski marksizam, čime je otvoren put k »afirmaciji stvaralačkog marksizma u filozofiji, antropologiji i sociologiji, kroz dijalog s drugim teorijama«.¹³ Na mjesto pasivne jedinice u »teoriji odraza« reaktualizirano je određenje čovjeka kao dinamičnog »bića slobode«, s emancipatorskom poantom u poimanju »praxisa«. Proklamirana je i »bespoštedna kritika svega postojećeg«, uz redefiniranje poimanja revolucije, te kreativno tumačenje Marxa vraćanjem geslu iz *Manifesta* da je »slobodan razvoj svakog pojedinca uslov slobode za sve«.¹⁴

3.

Ako je točna konstatacija da je aktualna pozicija Marxove filozofije u jugoistočnoj Europi značajno promijenjena u odnosu na razdoblje devedesetih godina prošlog stoljeća, a to se može tvrditi na osnovu činjenice da je Marx ponovo postao legitimna i zastupljena tema sveučilišnih kolegija, temata u filozofskim časopisima, znanstvenih skupova itd., onda se mogu postaviti i pitanja o tome kako u sadržajnom smislu izgleda taj povratak, koje su njegove potencijalne prednosti i opasnosti i, u krajnjem slučaju, kakav je značaj toga. U načelnom smislu, oni koji danas protežiraju i oslanjaju se na Marxovu misao, u namjeri da je reaktualiziraju, nesumnjivo imaju pred sobom zadatak određenog »polaganja računa« u pogledu primjedbi o prošlosti socijalističke ideje i prakse, kao i zadatak da pokažu upotrebljivost Marxovog učenja u pogledu osmišljavanja moderne društvenosti. S druge strane, olakšavajući moment za te autore svakako predstavlja prezentnost kapitalizma koja je obilje-

žena brojnim proturječnostima, posebno nakon sloma neoliberalnog modela kapitalizma koji se dogodio 2008. godine. Taj slom pokazao je krhkost idejne domišljenosti i praktičke funkcionalnosti modernog kapitalizma. Pored toga, sve uočljivija postala je i kriza mehanizama liberalne demokracije i modusa političkog djelovanja općenito. Marxov i liberalni idejni sistem, kao konkurentne ideologije, »hranili« su se međusobnom kritikom; kriza moderne društvenosti i »rašćaravanje« u pogledu uvjerenja o nepovredivosti neo-liberalne paradigme donijela je potrebu da se traže drugačiji globalni praktički koncepti te otuda, obzirom da se takvi koncepti ne mogu »istresati iz rukava«, ne čudi što, usprkos svemu, dolazi do uočljive reaktualizacije Marxova učenja i utopijskog horizonta koji je ona zagovarala. To učenje shvaća se kao potencijalna osnova kojom bi se u novonastaloj situaciji mogao delegitimirati moderni kapitalizam, oslonjen na utilitarni duh kalkulativnosti i pozitivizam u njegovom najbanalnijem vidu, dugo poiman kao samorazumljivi (neupitni) sistem društvenosti, bez alternative.

Pored ove globalne ravni potrebno je osvrnuti se na aktualne povijesne posebnosti jugoistočne Europe, koje nesumnjivo, u većoj ili manjoj mjeri, utječu i na pravce filozofskog stvaralaštva. Ovdje naročito mislimo na one u području praktičke filozofije. Tu posebnost karakterizira povijesno kašnjenje koje producira obilje kompleksnih problema u reprodukciji društvenosti. S jedne strane riječ je povijesnoj nužnosti uspostave osnovnih formi građanskog društva, dok su s druge strane simultano prisutni i procesi povratka iz socijalističkog u kapitalistički poredak društvenosti, prvenstveno kroz transformaciju koncepta vlasništva. Cijeli taj obrat jako podsjeća i na osnovne strukturne momente prvobitne akumulacije kapitala, koji su u svojim zastrašujućim oblicima slični onome što je proživljeno i u povijesti zapadne Europe, ali nekoliko stoljeća ranije, što je činjenica koja sama po sebi dosta govori. U takvoj situaciji, dakle, odvija se reaktualizacija Marxova učenja, koju neizbježno prati, kako je ranije napomenuto, i balast ranije socijalističke prakse koja je svoju legitimaciju crpila iz određenih postavki Marxove filozofije. »Klatno« zanimanja pomjerilo se, dakle, u posljednjih nekoliko godina ponovno k ovoj filozofiji, ali sve je to novi početak koji je u dobroj mjeri neisprofiliran, što je donekle i razumljivo.¹⁵ Tu se onda prvenstveno formira zadatak da se raskrije ono što i danas može biti »upotrebljivo« u Marxovoj filozofiji. Jasno je da se od te filozofije, koja je nastala u 19. stoljeću, ne mogu očekivati svi odgovori, te je s pravom rečeno, upravo povodom Marxa, da »nasljeđe podrazumijeva ak-

9

Jedna od knjiga koja na instruktivan način govori o karakteristikama zapadnoeuropskog marksizma: P. Anderson, *Razmatranja o zapadnom marksizmu*, BIGZ, Beograd 1985. Marksistički filozofi koji su stvarali šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, posebno oni okupljeni oko časopisa *Praxis*, u velikoj su mjeri zaslužni za posredovanje ideja mislilaca Frankfurtskog kruga te ideja mislilaca kao što su Lefebvre, Sartre, Lukács, itd.

10

Usp. M. Kangrga, *Praksa, Vrijeme, Svijet*, Nolit, Beograd 1984., str. 82–91.

11

Usp. D. Grlić, *Leksikon filozofa*, Naprijed, Zagreb 1968.

12

Usp. M. Kangrga, *Etika ili revolucija*, Nolit, Beograd 1983., str. 351–355.

13

Usp. N. Popov, »Otkrivanje i skrivanje slobode«, *Republika* 448–449 (2009), <http://www.republika.co.rs/448-449/20.html>.

14

Usp. K. Marx, F. Engles, *Manifest komunističke partije*, str. 31.

15

Usp. M. Manojlović (ur.), *Marxovo nasljeđe*. Ovaj zbornik, nastao na osnovu izlaganja tijekom simpozija posvećenog Marxu, veoma je ilustrativan zbog različitih, najčešće oprečnih, stanovišta koja su tamo iznijeta.

tivno preuzimanje, preispitivanje i eventualno slijeđenje onoga što je izdržalo opit vremena«, dok ostavština pak »implicira nešto što je ostavljeno.«¹⁶ Neomarksizam se danas evidentno »hrani« krizom kapitalizma, ali to pored ubojitosti kritike može, čini se, donijeti i svojevrsnu crtu neobaveznosti, ukoliko se ne ponudi jasan i osmišljen program alternative kapitalističkoj drušvenosti.¹⁷ To svakako predstavlja izuzetno zahtjevan zadatak jer podrazumijeva razmatranje potencijalnih ekonomskih i političkih rješenja, kao i ključnih praktičkih pojmova, od kojih je u Marxovom sistemu svakako najvažniji pojam revolucije kao epohalne promjene sistema društvene reprodukcije. Ono što može biti neka vrsta loše kompenzacije za nemoć da se uhvati u koštac sa spomenutim problemima je moralistička kritika kapitalizma, koja uvijek ostaje palijativ i apstraktni apel, posebno ako u vidu imamo i Marxov generalni stav o moralu.¹⁸ Također, svojevrsna opasnost je i akademsko prepariranje Marxa. Njegov idejni sistem imanentno nosi ideju prekoračenja filozofije kao medija. No, time se suštinski ne obezvređuje važnost filozofije. Naprotiv, time joj se daje najviše dostojanstvo shvaćenoj ne u smislu apologije i dovtljive konformističke djelatnosti mimo stvarnosti, već kao kritičkog preispitivanja te stvarnosti. U nastojanju da se osmisle novi koncepti reprodukcije društvenosti, razmotre problemi općeg dobra, moderne slobode, socijalne pravde, itd., Marxove ideje sasvim sigurno predstavljaju važno mjesto aktualne filozofske rasprave, te izazov i za filozofe jugoistočne Europe.

Literatura

- Anderson P., *Razmatranja o zapadnom marksizmu*, BIGZ, Beograd 1985.
- Đurković M., *Politička misao Dž. S. Mila*, Službeni glasnik, Beograd 2006.
- Golubović Z., *Socijalizam i postsocijalistička društva*, Službeni glasnik, Beograd 2007.
- Grić D., *Leksikon filozofa*, Naprijed, Zagreb 1968.
- Marx K., Engels F., *Dela*, tom 3, Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta, Beograd 1972.
- Marx K., Engels F., *Manifest komunističke partije*, BIGZ, Beograd 1982.
- Kangrga M., *Etika ili revolucija*, Nolit, Beograd 1983.
- Kangrga M., *Praksa, Vrijeme, Svijet*, Nolit, Beograd 1984.
- Kūle M. (ur.), *Philosophy Worldwide: Current Situation*, 3rd ed., FISP–University of Latvia, Riga 2011.
- Lakićević D., Stojanović B., Vujačić I., *Teoretičari liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd 2007.
- Lazović Ž., Pavković A., »Philosophy of South Slavs«, u: Craig E. (ur.), *Routledge Encyclopedia of philosophy*, vol. 9, Routledge, London 1998., str. 48–55.
- Manojlović M. (ur.), *Marxovo nasljeđe*, Udruženje za filozofiju i društvenu misao, Banja Luka 2008.
- Popov N., »Otkrivanje i skrivanje slobode«, *Republika* 448–449 (2009), <http://www.republika.co.rs/448-449/20.html>.
- Ranković M., »Projekat marksističkog nasleđa«, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 100, Matica srpska, Novi Sad 1996., str. 55–73.
- Raunić R., *Filozofija politike Johna Locka*, Politička kultura, Zagreb 2009.
- Raunić R., *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005.
- Ravnić S., *Poredak slobode. Politička misao Johna Stuarta Milla*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001.

Tucović D., *Izabrani spisi*, SKZ, Beograd, 1964.

Veljak L., *Od ontologije do filozofije povijesti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2004.

Veljak L. (ur.), *Gajo Petrović – čovjek i filozof*, FF press, Zagreb 2008.

Slobodan Sadžakov

Marx's Heritage and Southeast Europe

Abstract

Marx's ideas had exceptionally strong influence on social and spiritual reality of countries in Southeast Europe, especially in the twentieth century. These ideas were mediated in the form of official Marxism as an ideological basis of the political-economic order of the aforementioned countries, as well as in the works of thinkers who were producing in this part of Europe. In my paper I shall strive to point out certain aspects of the process of separation from the dominant Marxist paradigm, and also the consequences of such separation in the sense of the establishment of varying philosophical matrices.

Key words

Karl Marx, Southeast Europe, Marxism, philosophy

16

Usp. *ibid.*, str. 12 («Uvod»).

17

Usp. M. Ranković, »Projekat marksističkog nasleđa«, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 100, Matica srpska, Novi Sad 1996., str. 55–73.

18

Kritika morala predstavlja integralni dio Marx-ove generalne kritike formi kapitalističke društvenosti, odnosno dio »kritike svega postojećeg«. Njegovo reflektiranje sfere morala suštinski se nalazi na tragu Hegelovih uvida o biti moralno-etičkog fenomena, te »otvaranja« sintetičkog horizonta praktičke filozofije.

je. Marx, slično Hegelu, naglašava da moral nije nešto samostalno, već fenomen direktno uvjetovan povijesnim razvitkom, odnosno cjelokupnim praktičkim kontekstom, posebno sferom ekonomije.

»Kretanje privatnog vlasništva – proizvodnja i potrošnja – jest osjetilno očitovanje kretanja cjelokupne dosadašnje proizvodnje, tj. ozbiljenje ili zbiljnost čovjeka. Religija, porodica, država, pravo, moral, nauka, umjetnost, itd. samo su posebni načini proizvodnje i padaju pod njen opći zakon.« K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 3, Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta, Beograd 1972., str. 237.